

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

УДК 330.332.3:330.14:37:614(477)

Н. М. ПРИТУЛЯК,
доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

ОЦІНКА РІВНЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ *

Досліджено стан і тенденції змін людського капіталу як стратегічного ресурсу України. Виявлено проблеми від втрат національного людського капіталу, пов'язаних з негативною демографічною ситуацією, падінням рівня освіти, неефективною системою матеріального стимулювання, скороченням високопрофесійного кадрового потенціалу, недостатнім фінансуванням наукової та соціальної сфер. Наголошено на стратегічній необхідності соціальної спрямованості економіки, надання соціальним процесам домінуючого характеру.

Ключові слова: національний людський капітал, капітал здоров'я, капітал знань, капітал науки, інноваційна креативність, рівень життя, розвиток людини.

N. M. PRYTULYAK,
Associate Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Associate Professor of the Department of Corporate Finance and Controlling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF THE NATIONAL HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

State and tendencies of changes in human capital as a strategic resource of Ukraine are researched. Problems of the national human capital losses, related to negative demographic situation, decline of educational level, ineffective system of material stimulation, reduction of highly professional human resources, insufficient financing of scientific and social spheres are revealed. It is emphasized on strategic necessity of social orientation of the economy and providing a dominant character to social processes.

Keywords: national human capital, health capital, knowledge capital, science capital, innovative creativity, standard of living, human development.

З огляду на те, що інтелектуальна складова людського капіталу повністю проявляє себе як генератор науково-технічного прогресу (йдеться про *інноваційну креативність*), вона займає домінуюче становище і перетворюється на основний фактор економічного розвитку. Знання залучаються до процесу суспільного виробництва у вигляді відкриттів, науково-технічних винаходів і розробок, створюючи фундаментальну основу для якісного прориву. З цих причин освіта перестає сприйматися високорозвинутими країнами як один з видів невиробничого споживання

© Пригуляк Наталія Миколаївна (Prytulyak Natalia Mykolaivna), 2017; e-mail: fin_an@ukr.net.

* Закінчення статті. Початок див. у № 11, 2017 р.

і трактується як інвестиції в людський капітал. Але в Україні, в якій хоч і декларується важливість інновацій, значення освіти і науки повною мірою й досі не усвідомлюється. Основні механізми зростання держава продовжує концентрувати в групі галузей, чия конкурентоспроможність залежить в основному від використання екстенсивних факторів виробництва і потребує відносно невисокого рівня інноваційної активності, ґрунтуючись на експорті сировинних товарів і продукції нижчих виробничих укладів.

Найважливішою галуззю будь-якої країни, з огляду на її здатність до науково-технічного прогресу, є промисловість. Вона забезпечує економіку новими засобами виробництва, товарами споживання, сировиною та матеріалами, є активною ланкою і стрижнем економічної системи в цілому, мультиплікатором розвитку інших галузей. Результати інноваційної діяльності промисловості дозволяють не тільки оцінити кількісні показники, а й визначити інтенсивність інноваційного розвитку та його потенціал.

Таким чином, варто зауважити, що в Україні протягом останніх років (як і в період 2000–2006 рр.) питома вага промислових підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність, скорочується. У 2014 р. вона трохи перевищила 16% *, що є значно нижчим від порогового значення (25%) і аналогічного показника багатьох європейських країн (згідно з даними Євростату за 2013 р., процент інноваційно активних промислових підприємств у загальній їх кількості в країнах – членах ЄС коливався від 55% до 70%, у Німеччині він сягнув 82% **).

Незважаючи на те, що у 2000–2014 рр. загальна кількість інноваційно активних промислових підприємств була надзвичайно малою (не більше 1800 од.), в їх складі домінували в основному ті виробництва, новаторська діяльність яких зосереджена в низькотехнологічному секторі (на них припадало майже 70%). Відсутність сприятливого інвестиційного клімату призвела до значного скорочення промислових виробництв, які впроваджували інновації. Лише три чверті інноваційно орієнтованих суб'єктів господарювання (у 2014 р. – всього 1208, або 12,1% по всій промисловості України) освоювали нові процеси та продукти, з них 600 підприємств налагодили випуск нових видів продукції (3661 найменування) і 614 – застосували новітні процеси (1743 їх види, з яких 447 – це маловідхідні, ресурсозберігаючі технології). За період 2000–2013 рр. їх питома вага в загальній кількості господарюючих суб'єктів галузі зменшилася з 14,8% до 12,9% ***.

Крім того, критично низькими були не тільки кількість, а й інноваційна сприйнятливість цих промислових виробництв. У 2013 р. ними освоєно в 4 рази менше видів інноваційної продукції, ніж у 2000 р. (3661 од. проти 15323 од.), що негативно позначилося на динаміці одержаних від їх продажу доходів. Так, обсяг реалізованої інноваційної продукції промисловості у 2014 р. становив 25,7 млрд. грн., що є на 28,4% меншим, ніж у 2013 р., і майже на 40% – ніж у 2011 р. Аналогічну тенденцію до скорочення демонструвала і його частка у загальному обсягу реалізованої промислової продукції. Якщо у 2000 р. на нові види продукції припадало 9,4%,

* За останні 14 років цей показник був максимальним тільки у 2000 р. – 18%.

** Eurostat (2013) Enterprises by type of innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=inn_cis7_type&lang=en.

*** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

то у 2011 р. — 3,8%, у 2013 р. — 3,3%, а у 2014 р. — всього 2,5%. Це значно менше, ніж у країнах ЄС, де даний показник сягає 60% *.

Інноваційна інертність вітчизняних підприємств спричинила посилення залежності України від інтелектуальної продукції інших країн, у зв'язку з чим однією з характеристик сучасної моделі національної економіки стало домінування на внутрішньому ринку імпортованих товарів матеріально-технічного призначення. Серед основних демотивуючих чинників інноваційної діяльності (масова корупція, бюрократія, процвітання рейдерства, потужна система "відкатів" та ін.) найбільш руйнівною є недостатність обсягів фінансування, в тому числі державного. Так, тільки у 2011–2014 рр. загальна сума витрат на інноваційну діяльність промислових підприємств скоротилася на 46,3% — з 14333,9 млн. грн. у 2011 р. до 7695,9 млн. грн. у 2014 р. При цьому частка власних коштів суб'єктів господарювання, які були і залишаються основним джерелом фінансування наукомісткого виробництва, у цей період неухильно зростала (з 52,9% до 85%) і у 2015 р. сягнула свого історичного максимуму — 97,2% **. Їх домінування порівняно з іншими джерелами фінансування зумовлене недостатньо чітким і надмірно складним процесом залучення зовнішніх грошових ресурсів, передусім, несприятливим інвестиційним кліматом і нерозвинутістю венчурного фінансування. Незважаючи на те, що кошти державного бюджету є засобом стимулювання інноваційної активності, їх частка у складі інноваційних витрат значно скоротилася — з 1,95% у 2012 р. до 0,3% у 2013 р. ***. Це в десятки разів менше, ніж у розвинутих країнах світу, де урядові видатки на інновації складають 7–15% їх загального розміру.

Щодо напрямів здійснених нововведень, то більшість підприємств віддавала перевагу закупівлі нового обладнання, машин, програмного забезпечення, причому в основному імпортованим зразкам. На це було витрачено понад 60% коштів інноваційного призначення, тоді як на НДДКР — лише 7,5% у 2011 р. і трохи більше у 2014 р. — 23%.

Таким чином, наведені нами дані свідчать, що реальні українські "ринкові перетворення" не передбачають оперативного залучення до вітчизняних економічних процесів інноваційного чинника, здатного активізувати галузі виробництва з високим рівнем доданої вартості. Як результат, у країні має місце колосальне відставання практично всіх галузей матеріального виробництва за рівнем техніки і технології, що зумовлює зростання матеріало- та енергомісткості продукції. (Фактична матеріаломісткість виробництва промислових галузей в Україні більше ніж у 2 рази перевищує порогове значення даного показника, і практично у 4 рази вищою за критичну межу є фактична енергомісткість їх продукції).

Особливо слід наголосити на тому, що основні засоби більшості вітчизняних підприємств не тільки морально застаріли, а й перебувають на межі повного фізичного спрацювання. За показниками якості, ефективності, безпечності, технологічного навантаження на навколишнє природне середовище рівень діючого обладнання та устаткування не відповідає сучасним вимогам. Переважна більшість підприємств експлуатується без реконструкції понад 20 років. Зберігається високий рівень витратності виробництва та низький — його інновацій-

* Там же.

** Там же.

*** Там же.

ності. За даними Державної служби статистики України, фізичний стан основних засобів українських підприємств неухильно погіршується (за 2001–2014 рр. коефіцієнт зносу зріс на 85,5%, сягнувши у 2014 р. 83,5%). Найбільш інтенсивно процес старіння довгострокових активів відбувається на підприємствах добувної промисловості (65,3%), постачання електроенергії та газу (61,4%), транспорту (97,9%). У промисловості ступінь спрацювання основних засобів перевищує 60% *.

Проте у мінливому світі промисловій політиці надається особливе значення, що зумовлено сильним впливом промисловості на економічні процеси. По-перше, сучасна промисловість є важливим фактором глобальної конкурентоспроможності національних економік. У ЄС вона забезпечує більш як 2/3 експорту товарів та майже 60% його загальних обсягів (включаючи послуги). По-друге, вона виступає драйвером економічного зростання. По-третє, промисловість є генератором науково-технічного прогресу в економіці. Інноваційна активність європейських підприємств даної галузі є вдвічі вищою за інші сектори економіки. У ЄС на частку промисловості, яка виробляє приблизно 15% ВВП, припадає 65% витрат на НДДКР [15, с. 5].

У сучасному світі доведено, що найбільш вигідними є інвестиції в науку, оскільки вони гарантують найвищу віддачу, закладаючи надійний фундамент для теперішнього і майбутнього прогресу. Це зумовлено тим, що наука – вихідна сфера, де поглиблюються знання, відкриваються нові закони і закономірності, властивості й явища матеріального світу, зароджуються найбільш революційні ідеї. Саме з фундаментальних і науково-дослідних робіт починається процес створення нових техніки і технології.

Водночас некомерційний, затратомісткий і довготривалий характер очікування і невизначеності результатів робіт НДДКР тим об'єктом, регулювання якого за допомогою лише ринкових механізмів є недостатнім, а в деяких випадках воно взагалі відсутнє. Світовий досвід переконує, що динамічний розвиток цієї сфери неможливий без реальної підтримки з боку держави.

Незважаючи на задекларований перехід національної економіки на інноваційну модель розвитку й прийняття у цьому зв'язку ряду законів і постанов, доводиться констатувати, що в Україні державні заходи прямого впливу на наукову та науково-технічну сферу мають у своїй основі негативної властивості перехід кількості в якість і виражаються, головним чином, у зменшенні обсягів її фінансування. За часи незалежності в Україні в жодному бюджетному році не було виконано визначену ст. 34 Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність” норму щодо забезпечення державою бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності в обсягу, не меншому від 1,7% ВВП. Фактична щорічна цифра загальних видатків на наукові та науково-технічні роботи в країні у 2011–2013 рр. становила 0,8% ВВП, а у 2014 і 2015 рр. вона зменшилася до критично низького рівня – відповідно, 0,69% і 0,64% ВВП **. Частка державних коштів у загальному фінансуванні науки не перевищує 40%. Натомість глобальна інтенсивність інвестицій у НДДКР у світі зросла з 1,57% ВВП у 2007 р. до 1,7% ВВП у 2013 р. Світові валові витрати на цю сферу у 2013 р. сягнули 1478 млрд. дол. (за паритетом купівельної спроможності) і зросли на

* Там же.

** Там же.

47% порівняно з 2007 р. *. У 2012 р. витрати на науку в Японії становили 3,33% ВВП (у тому числі за рахунок бюджету — 2,3%), у США — відповідно, 2,79% ВВП і 1,95%, у Німеччині — 2,78% ВВП і 1,95%, у країнах ЄС — 1,9% ВВП і 1,23%, у Росії — 1,24% ВВП і 0,37% [16]. Проте цей показник не повністю відображає рівень фінансування науки, оскільки істотно незрівнянними є вихідні величини ВВП. Отже, об'єктивнішим вважається рівень витрат на 1 дослідника. В Україні розмір фінансування наукових досліджень і розробок у розрахунку на 1 науковця дорівнює лише 6,8 тис. дол., що є втричі меншим, ніж у Латвії, у 5 разів — ніж у Польщі, в 11 разів — ніж в Іспанії, у 34 рази — ніж в Австрії, більш як у 25 разів — ніж у Швеції ** [17, с. 36]. Безумовно, в такій ситуації можливість надання національному виробництву інтелектуального характеру швидко втрачається.

Хронічне недофінансування сфери НДДКР веде до підриву цілісності її структури, продовження виснаження кадрового потенціалу. Так, в Україні тільки за 2009–2013 рр. на 14,7% скоротилася кількість організацій, які виконували наукові дослідження і розробки, на 14,55 тис. осіб (або на 15,7%) зменшилася чисельність працівників наукової сфери. При цьому, згідно з даними, представленими в останній доповіді ЮНЕСКО, у світі за досліджуваний період плеяда вчених зросла на 20% і сягнула 7,8 млн. осіб. Їх частка у загальній чисельності зайнятого населення становила, наприклад, у Фінляндії і Данії по 3,2%, у Швейцарії — 2,66%, у Норвегії — 2,56%, тоді як в Україні — 0,49% ***.

Закономірним стало зниження патентної активності в Україні на 6,3% за 2010–2013 рр. Кількість поданих заявок на винаходи до Держдепартаменту інтелектуальної власності у 2013 р. дорівнювала всього 8438 проти 28765 заявок у Росії, 47353 — у Німеччині, 287831 — у США, 271731 — в Японії [18].

Основними причинами, через які Україна за більшістю розглянутих параметрів поступається високорозвинутим країнам світу, є недооцінка економічної значущості національного людського капіталу, відсутність сприятливих умов для його повноцінного відтворення та нагромадження. Зробити такий висновок дозволяють результати теоретичних та емпіричних досліджень видатних вчених світу, присвячених вивченню факторів впливу на темпи економічного зростання, структурні зміни в економіці, процеси накопичення капіталу та впровадження нових технологій. Вони доводять, що людський капітал — це фундаментальний фактор, який лежить в основі будь-яких змін, що відбуваються в суспільстві. Його якісне поліпшення визначає перспективи соціально-економічного та науково-технічного розвитку країни.

Інвестиції у формування людського капіталу є формою вкладень у його носія — людину; вони є більш вигідними, ніж інвестиції в основний капітал. Завдяки цьому унікальному ресурсу генеруються нові знання у вигляді передових технологій, послуг, інноваційних продуктів, визначаються конкурентні переваги країни, темпи та можливості її модернізації, що сприяє зростанню економіки та національного багатства.

* На пути к 2030 году : Доклад ЮНЕСКО по науке [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nanonewsnet.ru/articles/2015/yunesko-otmechaet-rost-mirovykh-raskhodov-na-nauku>.

** Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015 : Нац. допов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2015_MDGs_Ukraine_Report_ua.pdf.

*** На пути к 2030 году : Доклад ЮНЕСКО по науке [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nanonewsnet.ru/articles/2015/yunesko-otmechaet-rost-mirovykh-raskhodov-na-nauku>.

Оскільки суспільний прогрес можуть забезпечувати лише освічені, здорові, працездатні люди, успішність держави значною мірою залежить від суми коштів, які вона вкладає у своє населення: виховання, освіти, здоров'я, науку, культуру, добробут, умови існування та розвитку. Як демонструє зарубіжний досвід останніх десятиліть, стає економічного зростання є властивим тим країнам, яким вдається досягти кращих результатів у людському розвитку на основі поєднання економічної ефективності та соціальної результативності через налагодження економічних механізмів і оптимізацію діяльності соціальних інститутів, що виступають способом узгодження інтересів і цілей суб'єктів, які взаємодіють у процесі економічної діяльності.

Інтегральним показником, який дозволяє всебічно та об'єктивно оцінити країну за станом людського капіталу, вважають Індекс людського розвитку (до 2013 р. – Індекс розвитку людського потенціалу). Він був розроблений спеціалістами ООН у 1990 р. для визначення досягнень у сфері базового розвитку людини. Індекс людського розвитку (ІЛР) побудований на основі концепції, ключовими положеннями якої є: розширення свободи вибору людини; забезпечення людського розвитку на основі справедливості, відповідальності, рівності; надання нинішнім і майбутнім поколінням можливості якнайкращого використання своїх потенціальних здібностей в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах. Концепція людського розвитку сфокусована на людині й проголошує її добробут основною та єдиною метою розвитку. Відходять у минуле орієнтири переважно на економічні результати та впровадження науково-технічного прогресу без урахування пріоритетності розвитку людського фактора. Нарешті прогресивний світ усвідомив, що ні за яких темпів економічного зростання не досягти суспільного прогресу, якщо не реалізовані важливі для людини можливості: прожити довге й здорове життя; здобути знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя. У відповідності із такою методологічною настановою для розрахунку цього індексу було використано три показники: 1) індекс очікуваної тривалості життя; 2) індекс рівня освіти; 3) індекс рівня життя.

Всупереч наявному потенціалу, Україна стійко утримує низькі місця в міжнародних рейтингах ПРООН за Індексом людського розвитку, які продовжують погіршуватися. Так, якщо у 2010 р. наша країна за ІЛР посідала 69-те місце серед 169 держав, то за чотири роки її рейтинг знизився на 12 пунктів і, за підсумками 2014 р., ми опинилися на 81-й позиції серед 188 країн і територій. Незважаючи на слабкий прогрес (у 2013 р. – 83-те місце), загальна картина залишається сумною. Адже Україна за даним показником відстає не лише від Німеччини, США, Великобританії, Південної Кореї та інших благополучних країн – нас випереджають також Грузія (76-те місце), Казахстан (56-те), Беларусь (50-те), Росія (50-те) *. Основною причиною низьких рейтингів експерти називають значне відставання України за рівнем життя її населення від розвинутих країн.

В основі категорії “рівень життя” лежать соціально-економічні права людини, які сформульовано в п. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини, схваленої 10 грудня 1948 р. Генеральною асамблеєю ООН, де сказано: “Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медич-

* Програма розвитку ООН: Індекс человеческого развития в странах мира в 2015 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2015/12/16/7285>.

ний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування..."*. Аналогічний підхід закріплено відповідною конвенцією МОП**.

Більшість дослідників визначають сутність рівня життя як економічну категорію, аналізуючи систему соціально-економічних відносин, які вона охоплює. Так, це складна соціально-економічна категорія, яка містить цілу гаму соціальних та економічних відносин, що виявляють розвиток потреб населення, ступінь їх задоволення шляхом забезпечення певного рівня доходу, споживання матеріальних і нематеріальних благ і послуг та формування умов для розширеного відтворення народонаселення.

Дослідницький інтерес саме до *рівня життя* зумовлений тим, що це ще один структурний компонент національного людського капіталу***, який охоплює такі соціально-економічні явища і процеси, як можливості отримання доходу, рівень споживання економічних та соціальних благ, зайнятість та умови життя, стан навколишнього соціального та природного середовища, стан здоров'я, рівень освіти, тривалість життя та демографічні процеси відтворення населення.

Показники доходів населення є центральними в системі дослідження рівня його життя. Вони виступають основним джерелом забезпечення матеріальних і нематеріальних потреб, необхідних для розвитку людини, інструментом вимірювання добробуту суспільства, визначають соціальний статус населення та великою мірою — його соціальне самопочуття. Дослідження доходів населення в національній валюті виявило, що за період 2008–2015 рр. їх розмір підвищився більш як у 2 рази. В абсолютних величинах вони зросли за цей період з 845641 млн. грн. до 1743979 млн. грн.****. Однак, незважаючи на таку позитивну динаміку, говорити про поліпшення матеріальної складової рівня життя не доводиться, оскільки його зростання нівелюють стрімкі інфляційні процеси***** , що призводить до здешевлення національної грошової одиниці і, як наслідок, до зниження рівня добробуту українців*****. Це підтверджується негативною динамікою змін реального наявного доходу населення, визначеного з урахуванням цінового фактора. Якщо у 2011–2012 рр. спостерігалось падіння темпів його зростання, то, починаючи з 2013 р., мало місце істотне зниження показника відносно попереднього періоду на 9%, 26% і 22%, відповідно, у 2013, 2014 і 2015 рр.*****.

* Всеобщая декларация прав человека [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

** Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_016.

*** Ми поділяємо точку зору, згідно з якою національним людським капіталом є все те, що в економіці пов'язано безпосередньо з людиною та її можливостями розвинути і проявити свої здібності, у тому числі творчі.

**** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

***** За даними Державної служби статистики України, у 2014–2015 рр. зростання цін і тарифів становило, відповідно, 24,9% і 43,3% і було найвищим за останні 20 років.

***** У доларовому еквіваленті доходи населення зазнали різкого скорочення (на 42% і 52%, відповідно, у 2014 і 2015 рр. відносно 2008 р.).

***** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Формування грошових доходів населення здійснюється за рахунок оплати праці працівників, виплат із соціальних фондів (соціальних трансфертів), підприємницьких доходів, доходів від власності, особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, інших доходів (аліментів, гонорарів, спадщини, благодійної допомоги тощо). Дані про склад і структуру сукупних доходів українського населення свідчать, що їх джерелом в основному є заробітна плата, частка якої залишається низькою, а у 2014–2015 рр. взагалі характеризувалася негативною тенденцією до скорочення: у 2015 р. вона досягла свого мінімуму за останні роки – 39% проти 44,8% у 2007 р. За цим показником Україна помітно відстає від економічно розвинутих країн. Там питома вага доходів від зайнятості в загальній їх величині становить у середньому понад 60%: у Великобританії – 65%, Німеччині – 64%, Італії – 52%, Франції – 58%, Японії – 69% [19, с. 344]. Таким чином, у доходах українців спостерігається безпрецедентне зростання соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів, що призводить до зниження стимулюючої та відтворювальної функцій заробітної плати.

На перший погляд може скластися враження, що держава піклується про своїх громадян і збільшує видатки бюджету на утримання соціально незахищених верств населення. Проте насправді така ситуація викликана падінням рівня реального трудового доходу населення, вихідною основою у формуванні якого є визначені державою і централізовано встановлені мізерні соціальні гарантії і стандарти.

Незважаючи на те, що за роки незалежності було вжито певних заходів з удосконалення державного і колективно-договірного регулювання оплати праці, якості трудового життя, політика ринкових реформ меншою мірою стосувалася подолання дешевизни робочої сили та захисту прав працівників на своєчасне отримання заробітної плати. Про це свідчать певні дані. Так, за інформацією Державної служби статистики України, за період з 2008 по 2015 р. номінальна середньомісячна заробітна плата в національній валюті зросла з 1521 грн. до 3455 грн., проте через падіння курсу гривні в доларовому еквіваленті вона істотно знизилася (майже на 40%) і у 2015 р. дорівнювала лише 193 дол. проти 343 дол. у 2008 р. Не дивно, що такі тенденції не забезпечили подолання прірви в оплаті праці в Україні та в усіх інших європейських країнах *. Більше того, розмір основного джерела існування та життєдіяльності українців залишився одним з найнижчих навіть серед країн СНД **.

Досить показовими у цьому контексті є реалії виконання бізнес-структурами базових принципів соціальної відповідальності, які в першу чергу полягають у визначенні оплати праці найманого персоналу. Проведений порівняльний аналіз середньомісячної заробітної плати працівників вітчизняних підприємств за організаційно-правовими формами їх господарювання показав, що найнижчий її рівень протягом останніх років був на приватних підприємствах. У 2015 р. він становив лише 2564 грн., або 61,12% від середнього значення по країні ***.

* Середньомісячна заробітна плата у Швеції, Фінляндії, Німеччині, Данії, Австрії та інших країнах станом на 2015 р. перевищувала 2000 евро.

** Згідно з даними Міждержавного статистичного комітету країн СНД, за підсумками 2015 р. середня заробітна плата в Казахстані становила 568 дол., Росії – 561 дол., Азербайджані – 455 дол., Білорусі – 413 дол., Вірменії – 359 дол., Молдові – 241 дол., Киргизстані – 209 дол. (Офіційний сайт Статкомітету СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cisstat.com/pagetop.htm>).

*** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Одним з найважливіших індикаторів рівня життя населення є реальна заробітна плата, яка відображає сукупність матеріальних, культурних благ та послуг, які працівник може придбати на номінальну заробітну плату. В період 2006–2013 рр. темпи зростання даного показника поступово уповільнювались: із 118,3% до 108,2% (табл.). У 2014 р. він уперше за останні п'ять років навіть не досяг свого 100-процентного значення і становив лише 93,5% від рівня попереднього року. У 2015 р. ця тенденція тривала, і порівняно з 2014 р. реальна заробітна плата зменшилася на 20,2%.

Динаміка номінальної і реальної заробітної плати та індексу споживчих цін в Україні у 2006–2015 рр. *

(% до попереднього року)

Роки	Темп зростання номінальної заробітної плати	Темп зростання реальної заробітної плати	Індекс споживчих цін
2006	129,2	118,3	111,6
2007	129,8	112,5	112,8
2008	133,7	106,3	125,2
2009	105,5	90,8	115,9
2010	117,6	110,2	110,4
2011	117,7	108,7	108,0
2012	114,8	114,4	100,6
2013	107,9	108,2	99,7
2014	106,0	93,5	124,9
2015	120,5	79,8	143,3

* Складено автором за: Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Оскільки розмір реальної заробітної плати залежить від рівня цін на предмети споживання, перевищення приросту номінальної заробітної плати над приростом реальної заробітної плати, яке мало місце в Україні у 2006–2013 рр., фактично означало формальне збільшення номінальної заробітної плати при практично незмінному збереженні її купівельної спроможності. У 2014–2015 рр. підвищення номінальної заробітної плати при одночасному зниженні реальної заробітної плати було зумовлено перевищенням темпів зростання споживчих цін * над темпами змін номінальної заробітної плати, що в результаті знецінення грошових доходів негативно позначилося на матеріальному становищі членів суспільства.

Згідно з теорією людського капіталу, матеріальна забезпеченість життя не є самоціллю. Важливим є не сам факт підвищення добробуту, а та його роль, яку він відіграє у відтворенні фізіологічної основи людини, підвищенні її освітнього рівня, збереженні та примноженні інтелектуального потенціалу, створенні умов для духовного і творчого розвитку особистості, реалізації її активної економічної поведінки. Доходи, які великою мірою визначають матеріальне становище людини, виступають не лише основним джерелом забезпечення її індивідуальних потреб, а й чинником, що впливає на якість трудового потенціалу, отже, і на перспективи розвитку держави. Країна ніколи не стане багатою, якщо значна частина її насе-

* Україна завершила 2015 р. з рекордною за останні 20 років інфляцією – 43,3%. Вищою вона була тільки у першій половині 1990-х років.

лення є зuboжілою, а решта – не спроможна утримувати себе та свою родину за рахунок власних доходів.

В Україні протягом останніх років, на жаль, спостерігаються істотне відставання реального життя від існуючих стандартів, поглиблення нерівності в розподілі результатів економічної діяльності, падіння платоспроможного попиту, загострення процесу маргіналізації суспільства, поширення бідності *.

Україна належить до країн із стабільно високим рівнем бідності. Про це свідчать макроекономічні показники, які часто використовуються як індикатори рівня добробуту населення. Так, за даними МВФ і Світового банку, за номінальним ВВП у розрахунку на одну особу Україна за 2008–2015 рр. значно погіршила свої позиції в рейтингу 186 країн світу, перемістившись із 101-го місця на 133-тє з абсолютним показником у 2109 дол., і тепер перебуває серед таких країн, як Нікарагуа, Індія, Судан, В'єтнам та ін. З усіх колишніх республік СРСП наша країна випереджає тільки Молдову (139-тє місце), при цьому істотно відстаючи від Беларусі (80-тє місце) і Росії (72-тє місце) **.

Через технологічну деградацію, значний спад виробництва, залежність національної економіки від світової кон'юнктури на сировину, структурну уразливість (і меншою мірою через анексію Криму і війну в найбільшому промисловому регіоні країни) реальний ВВП України за роки незалежності скоротився на 35% і, за даними Світового банку, став найгіршим результатом у світі за останні 24 роки. Як наслідок, ВВП на душу населення (за ПКС), за інформацією МВФ, у 2014 р. становив 8668 дол., що зумовило 106-тє місце України серед 187 країн світу; у 2015 р. показник продовжив своє падіння (на 7,86%) і країна з його значенням у 7987 дол. перемістилася на 113-тє місце. Це дуже низький рівень ВВП на душу населення, який, до того ж, є в рази меншим, ніж у Беларусі (17715 дол.), Росії (25965 дол.), Казахстані (25912 дол.) ***.

Багатоаспектність явища бідності зумовила напрацювання цілого ряду індикаторів для оцінювання її параметрів. Серед них найчастіше застосовують критерії абсолютної та відносної бідності. Абсолютна бідність трактується як неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних та культурно зумовлених нормативів. В Україні головним критерієм абсолютної бідності є відповідність доходів (споживання, витрат) прожитковому мінімуму ****. Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю споживчого кошика, на базі якого встановлюється прожитковий мінімум. Люди, чий середньодушовий дохід є нижчим за прожитковий мінімум, вважаються бідними.

* За визначенням, прийнятим Радою Міністрів ЄС у 1984 р., бідними вважаються особи (родини), які не мають достатніх ресурсів для підтримання мінімально прийняттого в країні їх проживання способу життя.

** Список країн за рівнем ВВП (номінал) на душу населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>.

*** Список країн за рівнем ВВП (ПКС) на душу населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>.

**** Прожитковий мінімум являє собою вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини і збереження її здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості (Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-14>).

За офіційними даними Державної служби статистики України, таких людей у нас у 2010 р. налічувалося 3,6 млн. осіб (або 8,6% від загальної чисельності населення), у 2011 р. — 3,2 млн. осіб (7,8%), у 2012 р. — 3,8 млн. осіб (9%), у 2013 р. — 3,5 млн. осіб (8,3%), у 2014 р. — 3,2 млн. осіб (8,6%), у 2015 р. — 2,5 млн. осіб (6,4%) *. Отже, на основі наданої інформації можна зробити висновок, що рівень абсолютної бідності в Україні протягом останніх п'яти років залишався практично незмінним, коливаючись у межах 3,2–3,5 млн. осіб (8–8,5%), а у 2015 р. навіть дещо знизився. Проте це не відображає реального стану з бідністю в країні, чому є кілька причин.

По-перше, недосконалі методичні підходи до визначення прожиткового мінімуму, який, всупереч кращій міжнародній практиці, розраховується для соціально-демографічних груп, а не для домогосподарств **. Крім того, в основу розрахунку прожиткового мінімуму в Україні покладено застарілий підхід, який базується на нормативах споживання товарів та послуг індивідуального й сімейного призначення. Також має місце недотримання встановленої законодавством періодичності перегляду наборів продуктів харчування і непродовольчих товарів та послуг кожні п'ять років. Востаннє вони затверджувалися ще у 2000 р. Що ж стосується норм споживання, покладених в основу розрахунку прожиткового мінімуму, то вони є істотно нижчими за фізіологічні, соціальні та культурні потреби сучасної людини. Рівень державних соціальних гарантій у нашій країні не дозволяє людині не тільки гідно жити відповідно до вимог світового рівня якості життя, але й навіть виживати ***. Таким чином, нехтування реаліями соціально-економічного стану в країні, змінами в потребах населення і загальному технологічному та інтелектуальному розвитку суспільства призвело до викривлення вартості соціального стандарту, його вагомого заниження. У результаті прожитковий мінімум перестав виконувати свою безпосередню функцію і перетворився на "розрахунковий показник" збалансування держбюджету.

По-друге, наявна невідповідність темпу зростання прожиткового мінімуму (за 2010–2015 рр. він становив 152%) динаміці знецінення національної валюти (за цей самий період курс гривні до долара впав у 3,12 раза). Отже, незважаючи на збільшення суми прожиткового мінімуму з 875 грн. у 2010 р. до 1330 грн. у 2015 р., в доларовому еквіваленті вона зменшилася зі 110 дол. до 84 дол. Це майже на половину нижче за поріг бідності, визначений стандартами ООН для України, — 150 дол. на місяць, або 5 дол. на добу споживання [20, с. 45]. У цьому зв'язку експерти небезпідставно констатують, що соціальний стандарт в Україні наближається до межі бідності африканських держав.

З урахуванням наведених фактів, можна стверджувати, що за межею абсолютної бідності живе велика частина населення, яка з кожним роком лише

* Дані за 2014 і 2015 рр. надано без урахування зони АТО (Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>).

** Основним аргументом на користь вибору домогосподарств як одиниці розрахунку прожиткового мінімуму є категорія бідності. Адже бідність — це явище родинне, і встановлення масштабів його поширення вимагає, відповідно, введення в обіг поняття прожиткового мінімуму для сім'ї. За справедливим зауваженням фахівців, без сімейних стандартів практично неможливо переходити до адресних принципів надання соціальної допомоги, що засновані на сімейності [19, с. 256].

*** Інформаційно-аналітичні матеріали на засідання НТСЕР до питання про стан реформування оплати праці / Федерації профспілок України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : fpsu.org.ua.

збільшується. Згідно з даними, наведеними в Національній доповіді “Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015”, рівень бідності в країні у 2015 р. за критерієм **фактичного** прожиткового мінімуму становив 32% *.

Визначення відносної бідності охоплює людей, чії доходи є відчутно нижчими від стандарту того суспільства, в якому вони проживають. Відносно бідні не можуть дозволити собі мати те, що є в основній частині населення. Згідно з концепцією відносної бідності, остання виявляється в неможливості через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [20]. На відміну від абсолютної, відносна бідність трактується як невідповідність певним середнім показникам і розраховується у процентах від середньодушового (медіанного) доходу, який отримує більшість населення країни.

Методикою комплексного оцінювання бідності в Україні визначено її відносну межу на рівні 75% медіанного доходу в розрахунку на одного умовного дорослого; поріг крайньої бідності дорівнює 60% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат **.

Статистичні показники бідності за відносним критерієм свідчать, що її рівень в Україні протягом 2010–2014 рр. відчутно не змінився і залишився стабільно високим – 24–25% ***. За відносним критерієм межа бідності у 2014 р. становила 1275 грн. і перевищила своє значення 2010 р. на 331 грн. (або на 35,1%). За дев’ять місяців 2015 р. вона зросла до 1496 грн., що є на 21,6% більшим, ніж у відповідному періоді попереднього року. Схожа тенденція була притаманна і рівню крайньої бідності, який у 2010–2014 рр. перебував у діапазоні 10–11%, а за дев’ять місяців 2015 р. зріс на 0,2 процентного пункта порівняно з аналогічним періодом 2014 р. ****.

До найбільш уразливих (з точки зору ризику бідності) категорій відносяться домогосподарства з двома та більше дітьми. Рівень їх бідності за дев’ять місяців 2014 р. становив, відповідно, 40,9% і 45,5% *****. Незважаючи на значні виплати сім’ям з дітьми, рівень відносної бідності таких домогосподарств практично удвічі перевищує аналогічний показник для домогосподарств без дітей. Народження другої дитини спричиняє майже дворазове зростання рівня бідності порівняно з середнім показником в Україні.

У найгіршій ситуації перебувають багатодітні родини: ризик монетарної бідності для них традиційно у 2,4–2,6 рази перевищує середнє по країні значення (залежно від обраного рівня бідності). Бідність у малодітних сім’ях (з одним-двома дітьми) викликана низькими стандартами оплати праці та неспроможністю батьків, особливо у молодшому працездатному віці, утримувати дітей. Ризик бідності для сімей з однією дитиною є надзвичайно високим навіть за умови, що обоє батьків працюють *****.

* Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015 : Нац. допов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2015_MDGs_Ukraine_Report_ua.pdf. – С. 21.

** Незважаючи на істотно вищий процент для визначення межі бідності в Україні (в Європі – 50%, у США – 40% медіанного доходу), в умовах низького рівня доходів у національній економіці цей критерій бідності є набагато нижчим.

*** Соціальний звіт за 2015 рік / Міністерство соціальної політики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.msp.gov.ua.

**** Там же.

***** Там же.

***** Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015 : Нац. допов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2015_MDGs_Ukraine_Report_ua.pdf. – С. 21.

Збільшення масштабів монетарної бідності позначилося на розмірі та структурі витрат домогосподарств. Багато родин були змушені перейти на режим суворої економії; більше половини з них (58% у 2015 р. проти 34,9% у 2013 р.) відмовлялися собі в найнеобхіднішому [21, с. 16]. Через це у структурі витрат населення зросла частка витрат на харчування *. У 2015 р. вона досягла 53,1% (у бідних верств населення — майже 58%) **. При цьому значно збіднів раціон пересічного українця. Порівняно з 2013 р. зменшилося споживання продуктів з високим вмістом білків та жирів: м'яса — на 9,8% (при заміні споживання більш дорогої свинини та яловичини дешевою курятиною), риби — на 30%. Крім того, на чверть скоротилося споживання фруктів, ягід, горіхів, винограду ***. Натомість збільшилося споживання (понад науково обґрунтовану норму) рослинної олії, яєць, хліба і хлібобулочних виробів, картоплі й цукру. Отже, через неповноцінне харчування значна частина населення України опинилась у стані "прихованого голоду" ****.

Однією з національних рис бідності є стрімке зростання нерівності, яка викликає невдоволення, конфронтацію, через що загрожує стати деструктивною силою економічного прогресу. Вона проявляється не тільки у відчутній різниці між способами та рівнями життя найбагатших і найбідніших верств населення, а й у викривленій соціальній структурі суспільства. Збідніння широких верств населення відбувається на фоні різкого збагачення його невеликої частини. В Україні зникає середній клас, який в усіх країнах євроатлантичної цивілізації виконує стабілізуючу функцію. Найбільш наочним проявом нерівності є диференціація населення за рівнем доходу, яка зазвичай спричиняє нерівний доступ до основних соціальних благ (якісного медичного обслуговування, якісної освіти, комфортних житлових умов), до ресурсів (фінансових, земельних тощо), до реалізації своїх основних прав у цілому (права на здоров'я, життя, безпеку) [22, с. 5, 18].

Диференціація доходів населення є одним з найважливіших соціально-економічних показників, який характеризує ступінь нерівномірності розподілу матеріальних і духовних благ між членами суспільства. У соціально справедливих і соціально несправедливих суспільствах спостерігаються принципово різні міри нерівності, які зумовлюють відмінності у характері й проявах бідності. Якщо в суспільствах із соціально справедливими системами розподілу доходів різниця між бідними і заможними верствами населення є відносно невеликою, то в соціально несправедливих вона перетворюється на прірву [20, с. 15].

Хоча дані вітчизняної офіційної статистики показують низький розрив між доходами багатих і бідних, який майже відповідає європейським стандартам (квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення ***** дорів-

---

* Цей показник є традиційним індикатором бідності: чим він вищий, тим біднішою є країна. У більшості європейських країн частка витрат на харчування становить 15–20% [20, с. 156].

** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

*** Там же.

**** Інформаційно-аналітичні матеріали на засідання НТСЕР до питання про стан реформування оплати праці / Федерації профспілок України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : frsu.org.ua.

***** Визначається як співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, ранжироване за показником середньодушових еквівалентних доходів.

нює 1,9 раза), експерти переконані, що українське суспільство є сильно розширеним. Так, за інформацією Центра Разумкова, різниця в доходах 10% найбагатших і 10% найбідніших українців з урахуванням тіньових доходів сягає 40 разів*.

Найбільший вплив на нерівність населення за доходами справляє диференціація заробітної плати. Так, Е. Лібанова відзначає “фантастично високу в Україні різницю в офіційній оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників: якщо в скандинавських країнах такий коефіцієнт перевищення складає 7 разів, в європейських країнах – 11 разів, у США – 24 рази, то в Україні він становить аж 43 рази” [23].

Сформована в Україні модель бідності – це насамперед результат низького рівня доходів від зайнятості. Експерти зауважують, що через архаїчну структуру виробництва, технологічну відсталість підприємств, вплив цінової конкуренції відбувається консервування моделі дешевої робочої сили, внаслідок чого стандарти оплати праці в країні залишаються загальнонизякими [22, с. 10]. Зайнятість перестає виступати гарантом добробуту сім’ї, а в окремих випадках навіть не забезпечує прожиткового мінімуму. У свою чергу, це призводить до відповідних соціальних наслідків, передусім – до бідності працюючого населення. До цієї групи бідних належить частина економічно активного населення, що одержує дохід від трудової діяльності, який не дозволяє задовольнити природно-фізіологічні, матеріальні, духовні потреби і перешкоджає відтворенню робочої сили. За офіційною статистикою, сьогодні в Україні кожний п’ятий працюючий – бідний. Унікальним явищем для нашої країни стала широкомасштабна бідність серед висококваліфікованих кадрів, у тому числі з бюджетної сфери.

Наявний в Україні феномен бідності людини праці пов’язують з низькими державними соціальними стандартами (зокрема, розміром мінімальної заробітної плати**, яка не тільки виступає обмежувачем нижнього рівня заробітків найманих працівників, а й встановлює певні орієнтири для всієї системи оплати праці) та високою заборгованістю із заробітної плати***.

Економічно необґрунтована нерівність, низькі доходи, зубожіння населення – чи не головні причини масштабної трудової міграції. Сьогодні Україна залишається однією з країн, які є найбільшими постачальниками робочої сили в Європу. За оцінкою Світового банку, ми входимо до п’ятірки найбільших постачальників мігрантів у світі, поступаючись лише Мексиці, Індії, Китаю та Росії [25, с. 4]. Згідно з експертними оцінками, за межами країни з метою трудової діяльності перебувають понад 2 млн. осіб, або 11,1% економічно активного населення [26, с. 171]. Більше половини загальних потоків коротко- та довгострокових трудових мігрантів з України (а це 51%) припадає на країни Євросоюзу (в тому числі на Польщу – 14,3%, Італію – 13,2%, Чеську Республіку – 12,9%).

* Україна: час вибору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2013.pdf. – С. 11.

** Встановлена в Україні на 1 січня 2015 р. мінімальна заробітна плата (63 євро на місяць) є майже втричі нижчою за найнижчий рівень мінімальної заробітної плати у країнах ЄС (Болгарії – 184 євро на місяць) та більш як у 30 разів нижчою за найвищий рівень мінімальної заробітної плати в ЄС (Люксембурзі – 1923 євро на місяць) [24, с. 156]. І хоча у 2017 р. ситуація дещо змінилася (рівень мінімальної заробітної плати в Україні трохи перевищив 100 дол. і становить 3200 грн.), країна, як і раніше, залишається однією з найбідніших.

*** За даними Державної служби статистики України, заборгованість із заробітної плати за 2010–2015 рр. зросла в 1,6 раза: з 1254,9 млн. грн. до 2010,9 млн. грн.

Найбільшою країною призначення вітчизняної робочої сили залишається Російська Федерація – 43,2% [25, с. 5].

Протягом останніх років спостерігається зростання масштабів міграційних потоків. Незважаючи на те, що міграція здебільшого має добровільний характер, вона формується під впливом економічних, політичних, соціальних факторів, які зумовлюють переміщення населення між країнами. Основними причинами міграції з України стають відсутність стабільного доходу, здатного гарантувати гідний рівень добробуту; прагнення до повнішої реалізації свого творчого та інтелектуального потенціалу; обмеженість перспектив для професійного розвитку; незатребуваність знань і досвіду, їх значна недооцінка на фоні стрімкого зростання вартості життя; потреба у безпеці; тощо. Воєнно-політична криза, втрата роботи, зниження реальної заробітної плати посилюють еміграційні настрої населення * і збільшують потік емігрантів. Дослідження структури останнього показує, що Україну покидають переважно особи віком від 20 до 40 років (понад 50% від загальної кількості трудових мігрантів), які мають середню або спеціальну (41%) і вищу (36%) освіту **. Отже, йдеться про тенденцію від'їзду з країни економічно активного населення, фахівців з освітою, молодих кадрів, що спричиняє негативні наслідки, а саме: втрату найпродуктивнішої частини національної робочої сили, старіння населення, погіршення трудових ресурсів потенціалу країни; вплив "інтелекту" і кваліфікованих кадрів, що призводить до зниження техніко-технологічного, культурного та науково-освітнього рівня країни; відсутність віддачі на вкладений суспільством капітал у духовний та культурний розвиток людини, її освіту та спеціальну підготовку, адже додана вартість створюється мігрантами за межами їх батьківщини; декваліфікацію фахівців через їх працевлаштування за кордоном за найпростішими професіями; порушення сімейних цінностей; поширення проявів соціального сирітства, яке виникає у зв'язку з від'їздом батьків за кордон на тривалий період. І найголовніше – втрату національного людського капіталу, руйнування можливостей відтворення, збереження і примноження цієї крихкої, надто уразливої, але разом з тим такої важливої для розвитку будь-якої країни субстанції.

Висновки

Проведений аналіз основних складових національного людського капіталу не тільки дозволив визначити ціну байдужості держави до свого найціннішого ресурсу, а й довів виняткову актуальність усвідомлення домінуючої значущості людини в перспективах розвитку країни, доцільності соціальної спрямованості економіки й необхідності формування державної соціальної свідомості та відповідальності. У процесі соціалізації суспільства, трансформації структури традиційних цінностей принципово важливою і певною мірою радикальною має стати докорінна зміна національних поглядів і підходів до сприйняття значущості соціальної сфери. Остання має розглядатися не як центр витрат, а як пріоритетний об'єкт інвестицій у формування, розвиток і збереження людського капіталу.

Визначальну роль у цьому процесі повинна відігравати держава, і не лише тому, що це гуманно по відношенню до свого народу, а й тому, що це необхідно

---

* Опитування, проведене на замовлення Міжнародної організації з міграції навесні 2015 р., показало, що 8% українців (проти 6% у 2011 р.) планують найближчим часом знайти роботу за кордоном (Міграція в Україні: факти і цифри 2016 / Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iom.org.ua>).

** Там же.

для цілісності й суверенітету країни, здійснення нею науково-технологічного прориву, виходу на сучасний рівень модернізації економіки, перетворення на рівноправного і дійсно незалежного партнера в процесах інтеграції у світове господарство.

Сучасні практики прогресивних країн світу, до яких ми весь час апелюємо, доводять, що підґрунтям соціально-економічного зростання є інвестиційні вкладення у відтворення та накопичення людського капіталу. Саме тому людина з її інтелектуальним капіталом повинна стати метою, критерієм і змістом державного соціального управління, яке відповідатиме суспільним інтересам збереження нації, її гідного існування і розвитку. Але цього не досягти без: а) формування і запровадження системи соціальної відповідальності за стан людського і соціального розвитку на державному, регіональному та корпоративному рівнях; б) забезпечення соціальної рівності та однакових стартових можливостей щодо здобуття освіти, охорони здоров'я, зайнятості та інших послуг соціальної та житлово-комунальної сфер; в) підтримання балансу між розвитком економіки та забезпеченням соціальної справедливості завдяки грамотній бюджетній, податковій, цінovій та кредитно-валютній політиці; г) створення умов гармонійного співіснування людини і навколишнього природного середовища, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не ставило б під загрозу можливості реалізації права майбутніх поколінь жити у сприятливому для здоров'я і добробуту навколишньому середовищі.

Список використаної літератури

15. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості : наук.-аналіт. допов. НАН України ; [за заг. ред. В.П. Вишневецького] / НАН України; Ін-т економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iep.donetsk.ua/publish/mono/Dorovid_prom.pdf.

16. *Мазур О.А.* Українська наука – цифри і факти // Наука України у світовому інформаційному просторі. – 2013. – Вип. 7. – С. 5–11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2013_7/Nauka_Ukr_V7_2.pdf.

17. *Пітерська В.М.* Застосування проектно-орієнтованого підходу в управлінні інноваційною діяльністю // Вісник НТУ “ХПІ”. – 2016. – № 1 (1173). – С. 35–42.

18. *Дудко Д.* Стимулюють ли патенти інновации? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.odnako.org/almanac/material/stimuliruyut-li-patenti-innovacii/>.

19. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : кол. моногр. [за ред. Е.М. Лібанової] / НАН України; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Lud_rozvv_monogr.pdf.

20. *Лібанова Е.М.* Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : моногр. – К. : КНЕУ, 2008. – 328 с.

21. *Єлісєєва Л.В., Грисюк О.В.* Проблеми розподілу доходів населення України // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Сер. : Економічні науки. – 2016. – Вип. 16. – Ч. 1. – С. 15–17.

22. Лібанова Е.М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність // Економіка України. — 2014. — № 3. — С. 4–19.

23. Лібанова Е.М. Україна: глибина нерівності // Дзеркало тижня. — 2016. — № 35.

24. Романчук К.В., Шиманська К.В. Еміграція населення України в контексті тенденцій міжнародної міграції робочої сили: економіко-соціо-демографічний базис // Вісник Житомирського державного технологічного університету. — Сер. : Економічні науки. — 2016. — № 1 (75). — С. 152–164.

25. Кравчук К. Трудова міграція як фактор економічного зростання в Україні : аналіт. записка М3/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_M3_2014_ukr.pdf.

26. Позняк О.В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні // Демографія та соціальна економіка. — 2016. — № 2 (27). — С. 169–182.

References

15. *Promyslovist' i Promyslova Polityka Ukrainy 2013: Aktual'ni Trendy, Vyklyky, Mozhlyvosti. Nauk.-analit. Dopov. NAN Ukrainy* [Industry and Industrial Policy of Ukraine 2013: Actual Trends, Challenges, Opportunities. Scientific and Analytical Report of the NAs of Ukraine]. V.P.Vyshnevskiy (Ed.). Donetsk, NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine, 2014, available at: http://iep.donetsk.ua/publish/mono/Dopovid_prom.pdf [in Ukrainian].

16. Mazur O.A. *Ukrains'ka nauka – tsyfry i fakty* [Ukrainian science – figures and facts]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori – Science of Ukraine in the world information space*, 2013, Iss. 7, pp. 5–11, available at: http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2013_7/Nauka_Ukr_V7_2.pdf [in Ukrainian].

17. Piters'ka V.M. *Zastosuvannya proektno-orientovanoho pidkhodu v upravlinni innovatsiinoyu dial'nisty* [Application of a project-oriented approach in the management of innovation activities]. *Visnyk NTU "KhPI" – Bulletin of NTU "KhPI"*, 2016, No. 1 (1173), pp. 35–42 [in Ukrainian].

18. Dudko D. *Stimuliruyut li patenty innovatsii?* [Do patents encourage innovation?], available at: <http://www.odnako.org/almanac/material/stimuliruyut-li-patenti-innovacii/> [in Russian].

19. *Lyuds'kyi Rozvytok v Ukraini. Modernizatsiya Sotsial'noi Polityky: Rehional'nyi Aspekt* [Human Development in Ukraine. Modernization of Social Policy: Regional Aspect]. E.M. Libanova (Ed.). Kyiv, NAS of Ukraine, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine, 2015, available at: http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Lud_rozv_monogr.pdf [in Ukrainian].

20. Libanova E.M. *Bidnist' Naseleennya Ukrainy: Metodolohiya, Metodyka ta Praktyka Analizu* [Poverty of Ukraine's Population: Methodology, Methods and Practice of Analysis]. Kyiv, KNEU, 2008 [in Ukrainian].

21. Yelisiieva L.V., Hrysiuk O.V. *Problemy rozpodilu dokhodiv naseleennya Ukrainy* [Problems of income distribution within the population of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser.: Economic sciences*, 2016, Iss. 16, Part 1, pp. 15–17 [in Ukrainian].

22. Libanova E.M. *Nerivnist' v ukrains'komu suspil'stvi: vytoky ta suchasnist'* [Inequality in Ukraine's society: sources and modernity]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2014, No. 3, pp. 4–19 [in Ukrainian].

23. Libanova E.M. *Ukraina: glybyna nerivnosti* [Ukraine: the depth of inequality]. *Dzerkalo tyzhnya – Week's mirror*, 2016, No. 35 [in Ukrainian].

24. Romanchuk K.V., Shymans'ka K.V. *Emigratsiya naseleння Ukrainy v konteksti tendentsii mizhnarodnoi migratsii robochoi syly: ekonomiko-sotsio-demografichniy bazys* [Ukrainian population emigration in the context of international labor migration trends: economical and socio-demographic basis]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – The Journal of Zhytomyr State Technological University. Ser.: Economics*, 2016, No. 1 (75), pp. 152–164 [in Ukrainian].

25. Kravchuk K. *Trudova migratsiya yak faktor ekonomichnoho zrostannya v Ukraini. Analit. zapyska M3/2014* [Labor migration as a factor of economic growth in Ukraine. Analytical note M3/2014], available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_M3_2014_ukr.pdf.

26. Pozniak O.V. *Otsinyuvannya naslidkiv zovnishn'oyi trudovoi migratsii v Ukraini* [Evaluation of consequences of external labour migration in Ukraine]. *Demografiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and Social Economy*, 2016, No. 2 (27), pp. 169–182 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14 березня 2017 р.
